

В. Тарасевич, М. Плавінський

РОЗКОПКИ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА РУДНЯ В ПОЛОЦЬКОМУ ПОДВІННІ У 1961 році

Курганний могильник Рудня (Полоцький район Вітебської області Республіки Білорусь) неодноразово привертав увагу дослідників. Його перші розкопки проведені ще в середині — другій половині XIX ст. (1852 і 1889 рр.). Наукові дослідження некрополя здійснювалися в 1928, 1961 і 1967 рр. Загалом, за цей час розкопано 23 кургани. Отримані під час цих робіт матеріали дали змогу віднести курганний могильник Рудня до культури смоленсько-полоцьких довгих курганів. У статті детально розглянуто результати розкопок 1961 р., які раніше не були введені до наукового обігу у повному обсязі.

Ключові слова: курганний могильник, культура смоленсько-полоцьких довгих курганів, Північна Білорусь, поховальний обряд, кремація.

Серед ранньосередньовічних археологічних пам'яток Східної Європи є значна кількість таких, за якими закріпилася стійка репутація еталонних. Датування і культурна атрибуція таких пам'яток зазвичай не викликають сумнівів у нових поколінь дослідників, які впевнено використовують визначення своїх попередників, рідко звертаючись до вивчення першоджерел — звітів і музейних колекцій. Той чи інший некрополь або поселення можуть вважатися «еталонними» як на мікрорегіональному рівні, так і в межах великих регіонів, залишаючись фактично вкрай слабо дослідженими. Залежно від тривалості вивчення тієї чи іншої культури або категорії археологічних пам'яток, серед них може накопичуватися значна кількість подібних «еталонів», причому, найчастіше, чим довше та чи інша культура досліджується, тим більше їх стає.

До кола таких пам'яток належить і розташований неподалік від Полоцька курганний могильник Рудня, що вважається одним з ета-

© В. ТАРАСЕВИЧ, М. ПЛАВІНСЬКИЙ, 2024

лонних для західної частини ареалу культури смоленсько-полоцьких довгих курганів. Однак, незважаючи на те, що цей некрополь відомий у науковій літературі ще від середини XIX ст., матеріали його розкопок були лише частково введені в науковий обіг, що не давало змоги здійснити повноцінний аналіз поховального обряду та інвентарю могильника і визначити хронологічні рамки його функціонування. Пропонована стаття покликана виправити існуючу ситуацію.

Місце розташування та історія вивчення. Курганний могильник Рудня розміщується на північний захід від однойменного агромістечка Фаринівської сільської ради Полоцького району Вітебської області (рис. 1). Некрополь займає два сусідні миси тераси правого берега р. Ушача, в ур. Волотівки (біл. «валатоўкі»; рис. 2). Миси розділені заболоченою низиною. За даними на 1928 р. на західному мисі розташовувалося 73 кургани, на східному — 23 (Ляўданскі 1930, с. 180, мал. 13; Штыхаў 1985, с. 375).

Курганний могильник Рудня багаторазово привертав увагу дослідників. Ймовірно, перші розкопки були проведені тут ще у 1852 р. К. А. Гаворським. У розкопаних курганах він фіксував «попелясті прошарки», знаходив ліпні горщики та кістки (Говорський 1863, с. 131—133). На жаль, відомості, що містяться у публікації дослідника, малоінформативні, тому що місця, де він проводив свої розкопки, не завжди видається можливим локалізувати і впевнено співвіднести з відомими нині археологічними пам'ятками.

Досить докладні відомості про некрополь у Рудні надає О. М. Сементовський, який обстежив могильник у 1889 р., залишив його опис і

Рис. 1. Курганний могильник Рудня на мапі Східної Європи (рисунок В. О. Маковської)

Fig. 1. Rudnia barrow cemetery on the map of Eastern Europe (drawn by V. Makouskaya)

Рис. 2. План курганного могильника Рудня, 1928 р. (за О. М. Лявданським)

Fig. 2. Plan of the Rudnia barrow cemetery, 1928 (after A. Laudanski)

зібрав у місцевих мешканців інформацію про знахідки зі зруйнованих курганів (бронзові прикраси та залізний ніж). Вочевидь, якісь роботи були проведені й ним самим, оскільки у своїй книзі «Белорусские древности» він наводить детальні описи похоронного інвентарю одного з курганів і публікує малюнки частини виявлених знахідок (рис. 3): ліпного горщика, ножа та бронзової підковоподібної фібули зі спіральними кінцями (Сементовский 1890, с. 13—15).

Перші по-справжньому наукові дослідження курганів у Рудні здійснені О. М. Лявданським спільно з С. А. Дубинським у 1928 р. Вони

створили детальний план могильника (рис. 2) і розкопали 14 насипів. Матеріали досліджень невдовзі детально опублікував О. М. Лявданським (рис. 4—6), який вважав, що некрополь датується VIII—IX ст. Крім того, під час досліджень виявили, що кургани західної групи насипані на більш ранньому селищі без виразних ознак культурного шару, який був зруйнований у процесі створення насипів. Знахідки з селища представлені окремими фрагментами ліпної кераміки (рис. 7; Лявданські 1930, с. 180—196, с. 197, табл. VII: 1—6).

Наступний етап досліджень курганного могильника Рудня припадає на 1961 р. і

пов'язаний з діяльністю Організаційної групи (далі — Орггрупи) з підготовки Білоруського державного історико-краєзнавчого музею¹. Керувати розкопками запросили старшого наукового співробітника Інституту історії АН БРСР О. Г. Мітрофанова. Крім нього, до складу експедиції входили: «2/ О. В. Рижковська — зав. відділом історії первісної культури музею, 3/ І. М. Тюріна — науковий співробітник музею, 4/ Е. Ф. Прусов — зав. фотолабораторією музею» (рис. 8; Отчёт... 1961, л. 7; Мітрофанов б. г., с. 1). Загалом у 1961 р. дослідили 4 кургани². О. Г. Мітрофанов (б. г., с. 12) погодився із запропонованим О. М. Лявданським датуванням могильника і вважав, що досліджені ним у Рудні в 1961 р. насипи датовані VIII—IX ст. Матеріали цих розкопок ніколи цілеспрямовано не публікувалися, хоча відомості про них містяться в цілій низці праць, серед яких слід відзначити публікації Г. В. Штихова (1969, с. 119; 1972, рис. 4; 1992, с. 121). Крім того, частину інвентарю з розкопок 1961 р. у Рудні опублікував один з авторів, однак аналіз поховальних комплексів не здійснювався (Плавінські 2017, с. 147—149, мал. 127—129).

У 1967 р. вивчення могильника продовжив Г. В. Штихов, який розкопав тут п'ять курганів. Матеріали цих досліджень опубліковані автором у монографії (рис. 9), що узагальнювала результати вивчення курганних могильників Північної Білорусі³. На думку Г. В. Штихова, датування некрополя слід розширити до X ст., причому деякі поховання (що містили кругову кераміку і поховання за обрядом інгумації) могли бути здійснені не раніше X ст. Крім того, в насипі одного з курганів було виявлено слабoproфільовану ліпну кераміку, датовану ав-

Рис. 3. Курганний могильник Рудня: 1 — ліпна посудина, 2 — ніж, 3 — фібула (за: Сементовський 1890)

Fig. 3. Rudnia barrow cemetery: 1 — handmade vessel, 2 — knife, 3 — fibula (after Sementovskii 1890)

тором V—VIII ст. (рис. 9: В: 5, 6; Штыхаў 1992, с. 121—122).

Таким чином, упродовж тривалої історії вивчення курганного могильника Рудня тут розкопано 23 насипи і виявлено більш раннє селище, культурний шар якого використовувався для зведення частини курганів.

Крім безпосередніх авторів розкопок, до вивчення матеріалів з Рудні спеціально звертався М. В. Лопатін. Він включив селище, що передувало часу зведення курганів, до старожитностей кола Заозер'я-Узмень (західнодвінський варіант київської культурно-історичної спільноти). Датування пам'яток цієї культурної групи вкладається в межі III—V ст. Знайдено О. М. Лявданським кераміку віднесено М. В. Лопатиним до виділеного ним керамічного стилю VB (Лопатин, Фурасев 2007, с. 28, 61—65, 124).

Джерела з реконструкції процесу розкопок і колекції поховального інвентарю. Як уже було зазначено, повноцінну публікацію матеріалів розкопок 1961 р. ніколи не здійснювали ні О. Г. Мітрофанов, ні якийсь інший дослідник. І якщо самого О. Г. Мітрофанова детальне вивчення і публікація матеріалів розкопок поховальних пам'яток, які він здійснював, ніколи спеціально не цікавили, то не увагу до цих робіт інших дослідників, окрім Г. В. Штихова (1992, с. 121), можна пояснити досить прозаїчно. Річ у тім, що у звіті О. Г. Мітрофанова (1961), переданого на зберігання до архіву сектору археології Інституту історії АН БРСР⁴,

4. Сьогодні звіт зберігається у Фонді археологічної наукової документації Центрального наукового архіву НАН Білорусі.

1. Підставою для створення Орггрупи стало розпорядження Ради Міністрів БРСР від 15 грудня 1956 р. за 1728-р «Про створення організаційної групи з відкриття Білоруського державного історико-краєзнавчого музею». Фактична діяльність Орггрупи розпочалася 1 лютого 1957 р. В її структурі був відділ первісно-общинного ладу, співробітники якого займалися, зокрема, і польовими дослідженнями археологічних пам'яток з метою комплектування фондів новостворюваного музею.

2. Колекція предметів, отримана під час розкопок могильника Рудня у 1961 р., передана на постійне зберігання до фондів завідувачкою відділу первісно-общинного ладу О. В. Рижковською 1962 р. Наразі ця колекція знаходиться у зібранні прямого спадкоємця Орггрупи — Національного історичного музею Республіки Білорусь (далі — НІМ РБ) у колекції «Археологія Середньовіччя» під інвентарними номерами КП 6792/1—33 (акт прийому 611 від 05.05.1962 р.). Загалом до складу колекції входить 47 предметів.

3. У монографії Г. В. Штихова (1992, с. 121—122) не були опубліковані плани і профілі досліджених ним курганів. Відсутня документація (як графічна, так і фото) і в його звіті про розкопки за 1967 р. (Штыхов 1967, с. 32—34, рис. 62—65).

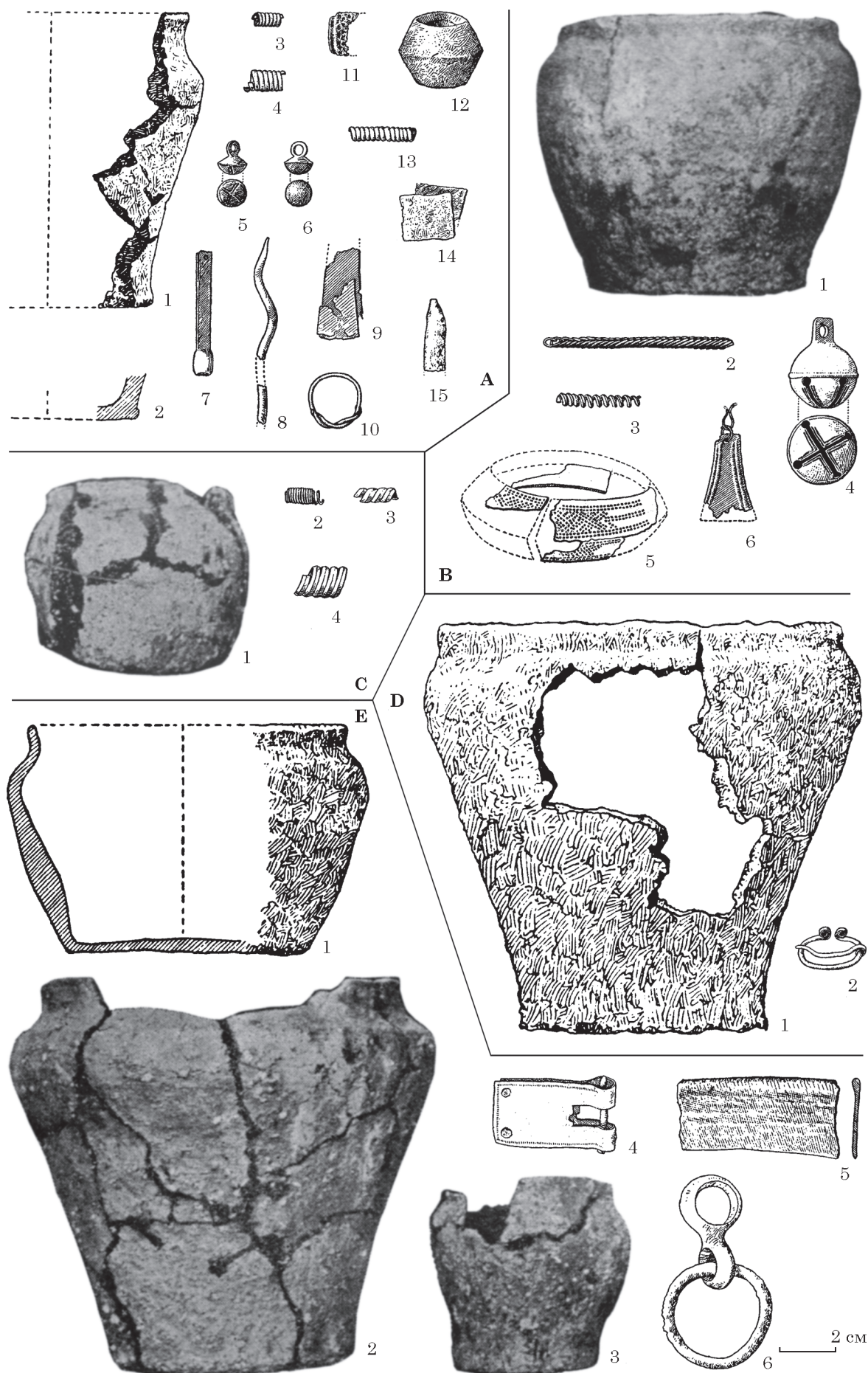

Рис. 4. Курганный могильник Рудня, 1928 р. Поховальний інвентар: А — курган 1; В — курган 2; С — курган 3; D — курган 4; E — курган 5 (за О. М. Лявданським)

Fig. 4. Rudnia barrow cemetery, 1928. Grave goods: A — barrow 1; B — barrow 2; C — barrow 3; D — barrow 4; E — barrow 5 (after A. Laūdanski)

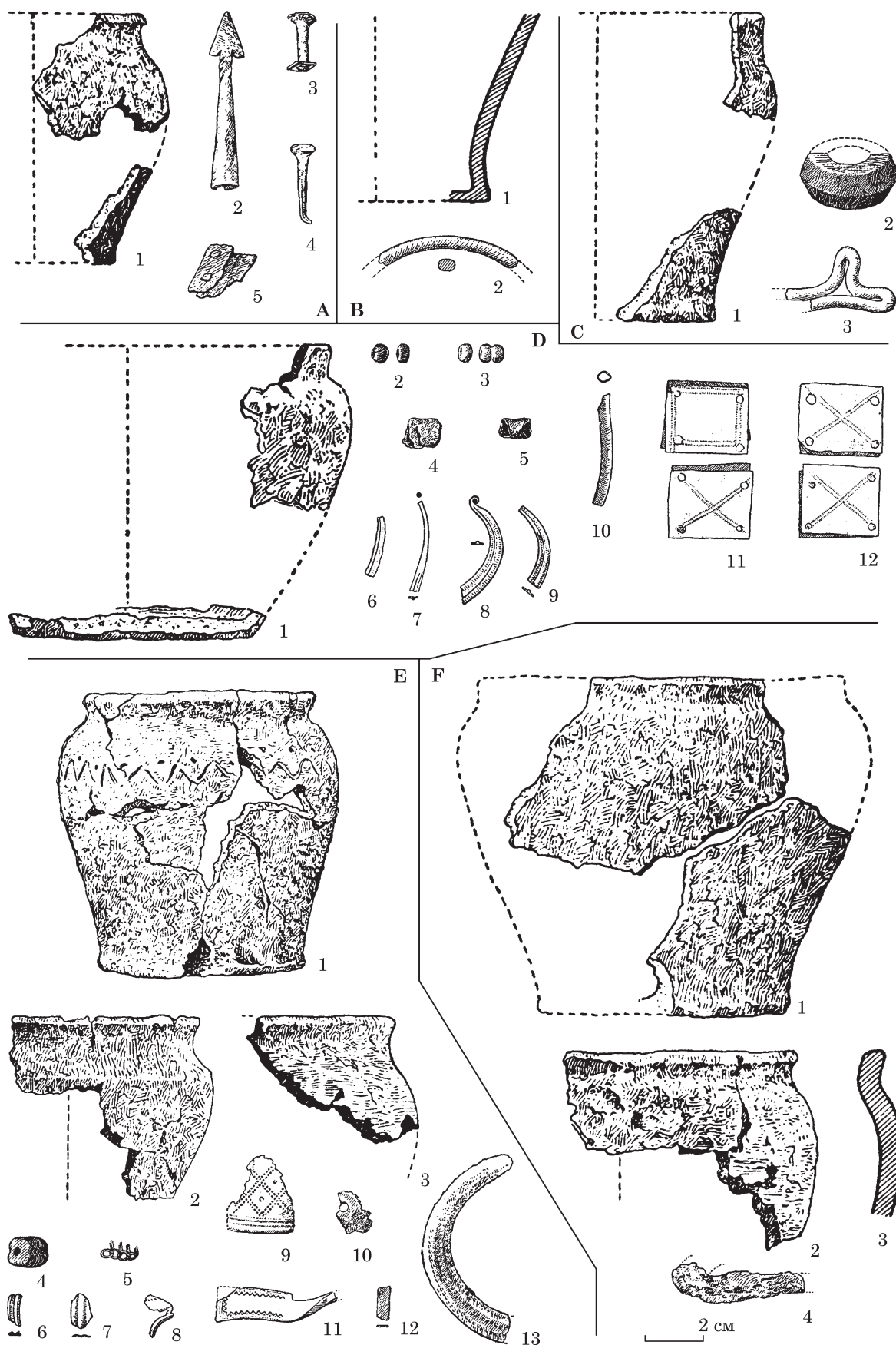

Рис. 5. Курганний могильник Рудня, 1928 р. Поховальний інвентар: А — курган 7; В — курган 8; С — курган 9; D — курган 10; Е — курган 12; F — курган 14 (за О. М. Лявданським)

Fig. 5. Rudnia barrow cemetery, 1928. Grave goods: A — barrow 7; B — barrow 8; C — barrow 9; D — barrow 10; E — barrow 12; F — barrow 14 (after A. Laüdanski)

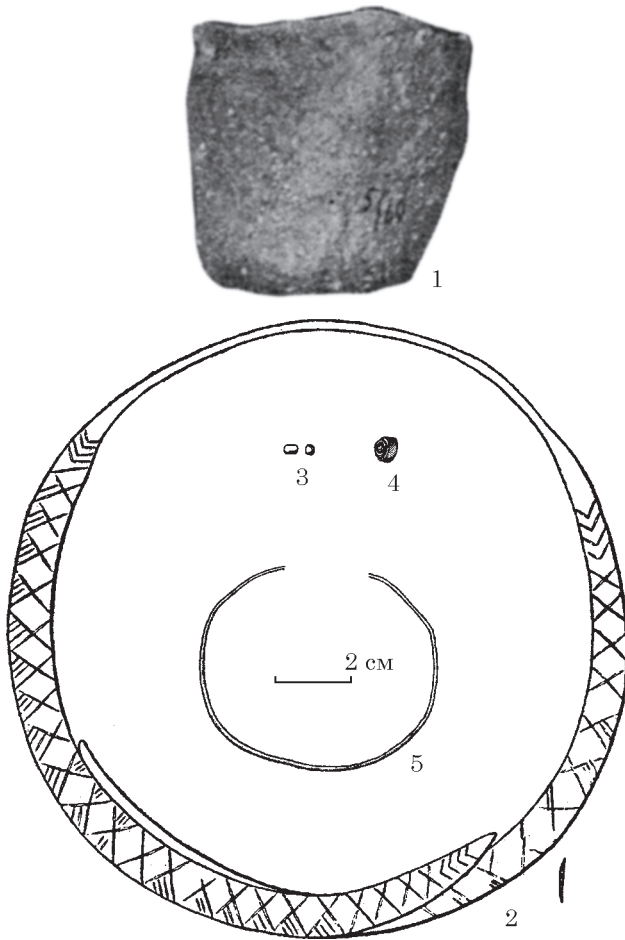

Рис. 6. Курганний могильник Рудня, 1928 р. Курган 13, поховальний інвентар (за О. М. Лявданським)
Fig. 6. Rudnia barrow cemetery, 1928. Barrow 13, grave goods (after A. Laūdanski)

жодної інформації про дослідження курганного могильника Рудня, окрім згадки самого факту проведення робіт, не міститься.

У цих умовах єдиними джерелами, що дають змогу реконструювати перебіг робіт 1961 р. і отримані колекції, стають матеріали, що зберігаються в НІМ РБ. До їх числа, насамперед, належить звіт⁵, що містить, зокрема, й відомості про розкопки курганів у Рудні, з якихось причин не включені О. Г. Мітрофановим (б. г.) до звіту, переданого на зберігання до Інституту історії⁶.

Крім цього тексту, як ілюстративні джерела, що дають змогу реконструювати роботи, проведені в Рудні, можна використати тематичні картки (19 одиниць), що зберігаються у фототеці НІМ РБ. Картки були ановані І. М. Тюріною у 1964 р. (рис. 8). Частина фотографій відображає процес розкопок (рис. 8; 10; 15: 1; 17: 1), тоді як інші зображують виявлені в курганах предмети (рис. 11; 13: 2, 4—5, 9; 14: 1; 15: 4).

5. Текст О. Г. Мітрофанова, озаглавлений як «Звіт про розкопки Орггруппи Білоруського Державного історико-краєзнавчого музею 1961 року» зберігається в колекції «Археологія Середньовіччя». На обкладинці звіту, у правому верхньому кутку, є наклейка з позначенням «Опис 1, Справа 14», що, імовірно, відповідає нумерації справ, яку використовували в архіві музею, який сьогодні не існує. Переплетений звіт складається з 12 сторінок машинописного тексту та однієї ілюстрації (план городища Товкач). До машинописного звіту додається його рукописна чернетка на 29 сторінках.

6. Ймовірно, саме цим текстом користувався при описі курганного могильника Рудня Г. В. Штихов (1992, с. 121) у своїй монографії 1992 р.

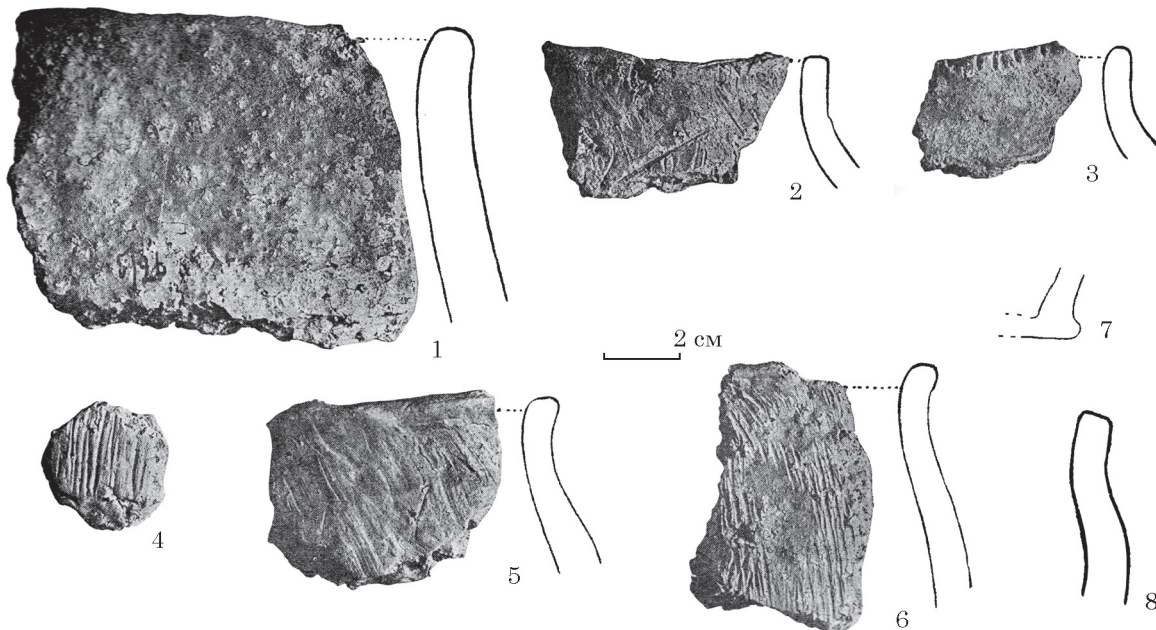

Рис. 7. Курганний могильник Рудня, 1928 р. Ліпна кераміка з культурного шару селища: 1, 4 — курган 4; 2, 3, 5, 6 — курган 7; 7 — курган 6; 8 — курган 8 (за О. М. Лявданським)
Fig. 7. Rudnia barrow cemetery, 1928. Handmade pottery from the cultural layer of the open settlement: 1, 4 — barrow 4; 2, 3, 5, 6 — barrow 7; 7 — barrow 6; 8 — barrow 8 (after A. Laūdanski)

Рис. 8. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Процес розчищення поховання 1 у кургані 1/15. На фото І. М. Тюріна. Фото Е. Ф. Прусава (тематична картка з фототеки НІМ РБ)

Fig. 8. Rudnia barrow cemetery, 1961. The process of unearthing a burial in the grave 1 in barrow 1/15. I. Ciuryina in the photo. Photo by E. Prusaŭ (card from the photo library of the National Historical Museum of the Republic of Belarus)

Нарешті, склад виявлених комплексів похоронного інвентарю можна реконструювати на підставі аналізу колекції, що зберігається в НІМ РБ, та акту прийому 611 від 05.05.1962 р., основою для якого став колекційний опис знахідок із розкопок 1961 р.

Методика розкопок, поховальні комплекси та інвентар. Судячи з фотографій, під час робіт 1961 р. кургани розкопували під знос, із розбивкою насипу на чотири сектори і записанням стратиграфічних перемичок (рис. 10: 2, 3; 15: 1; 17: 1). Поховання фіксували в межах секторів. Рівчаки навколо курганів, найімовірніше, не досліджувалися, хоча, судячи з одного з фото (курган 4/18 на рівні основи), вони могли потрапляти в межі розкритої під час розкопок площі (рис. 17: 1).

Звернемося до розгляду вивчених у 1961 р. курганів і виявленого під час їхніх розкопок інвентарю. Опис досліджених насипів подається відповідно до машинописного тексту звіту, що зберігається в НІМ РБ⁷. У процесі публікації

7. У публікації тексту ми дозволили собі не відображати особливості орфографії та пунктуації, наявні в машинописі, адже внесені правки не несуть смислового навантаження (тим паче, в перекладі російськомовного оригіналу українською мовою).

використовується подвійна нумерація курганів, за якої перша цифра відповідає номеру за О. Г. Мітрофановим, а друга є номером кургану в наскрізній нумерації насипів, досліджених упродовж 1928, 1961 і 1967 рр.⁸

Курган 1/15 (рис. 10): «Він має овально-подовжену форму. Розміром: довжина — 10,8 м, ширина — 8,4 м, висота — 1,7 м. Курган підсипали не менше двох разів. Під першим, найбільш пізнім насипом, ближче до південного краю кургану, виявлено поховання спаленого небіжчика в глиняній урні. Перепалені кістки лежали і навколо урни (тут знайдено головку коня з кістки (підпис олівцем — В. Т. і М. П.)). Поруч із поховальною урною стояли цілі п'ять

8. Такий принцип нумерації курганів у могильниках, що вивчалися впродовж тривалого часу, неодноразово використовував один з авторів під час публікації матеріалів розкопок поховальних пам'яток Браславського Поозер'я і Верхнього Повілля (Плавінські та ін. 2014; Плавінські 2017; 2022). Такий самий принцип був раніше застосований і Г. В. Штиховим (1992, с. 121—122), який використовував наскрізну нумерацію досліджених у Рудні курганів, за якої насипи, розкопані у 1928 р., зберегли номери з 1 до 14, кургани, досліджені у 1961 р., пронумеровані з 15 до 18, а насипи, вивчені самим Г. В. Штиховим у 1967 р., — 19—23.

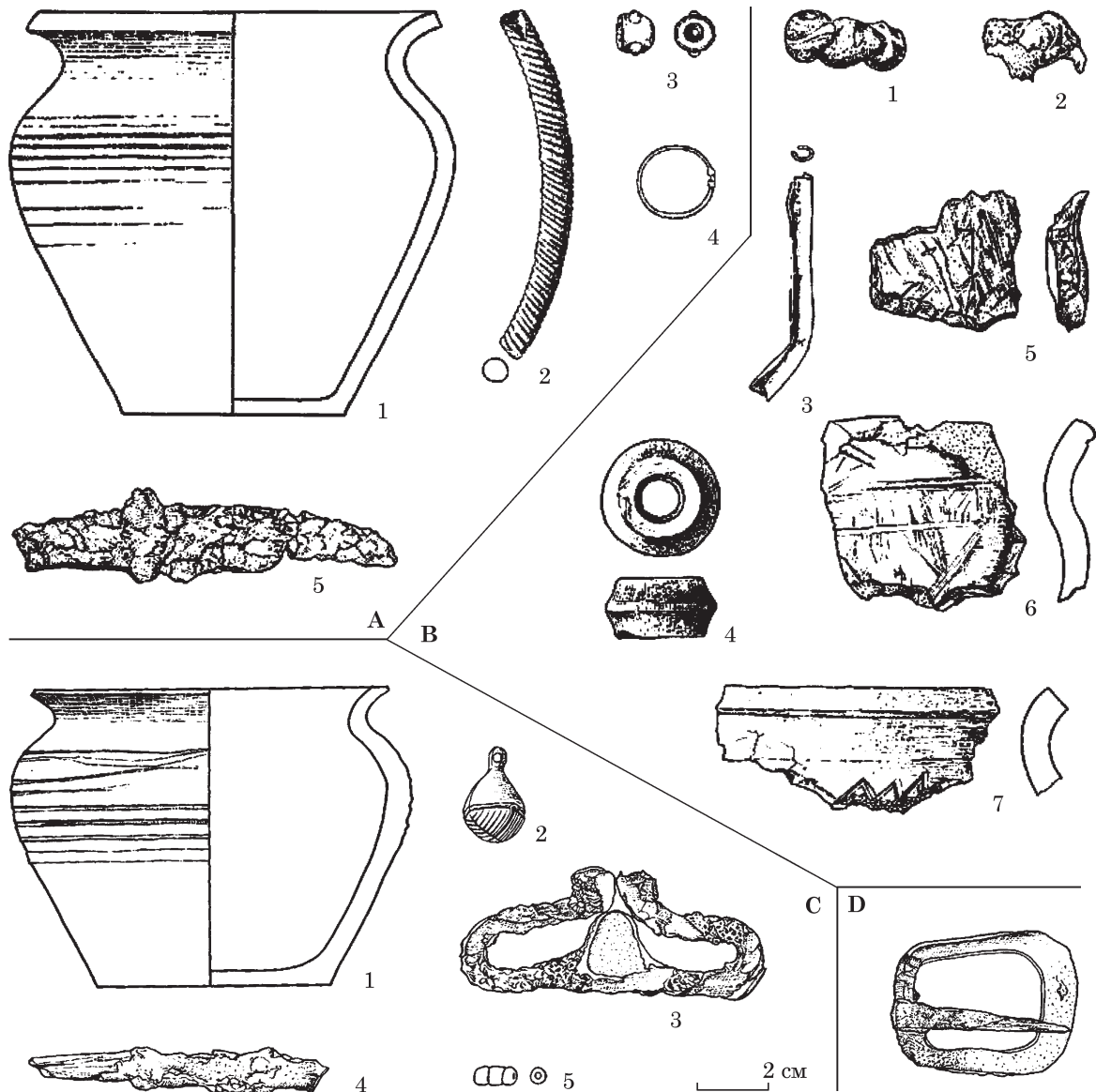

Рис. 9. Курганний могильник Рудня, 1967 р.: А — курган 1/19, інвентар поховання за обрядом інгумації; В — курган 1/19, інвентар пошкодженого поховання за обрядом кремації (?) і предмети з культурного шару селища; С — курган 2/20, поховальний інвентар; D — курган 5/23, поховальний інвентар (за Г. В. Штиховим)

Fig. 9. Rudnia barrow cemetery, 1967: A — barrow 1/19, inhumation grave goods; B — barrow 1/19, destroyed cremation grave goods (?) and finds from the cultural layer of the open settlement; C — barrow 2/20, grave goods; D — barrow 5/23, grave goods (after H. Štychaň)

ліпних від руки посудин. Тут же знаходився залізний ніж із прямою спинкою. В урні разом із кістками знайдено дві скляні намистини. Після зняття другого, найбільш раннього, насипу, на горизонті зустрінуто ще два поховання, одне в I секторі, а інші в III секторі. Поховання 2 у першому секторі кургану складалося з перепалених кісток, попелу та вугілля. При похованні була лише одна розчавлена глиняна посудина горщикovidної форми. Третє поховання, як і друге, було дуже бідним: крім кісток, вугілля, попелу і розчавленої посудини при ньому нічого не знайдено» (Митрофанов б. г., с. 11).

З лаконічного опису можна зробити кілька висновків. Початковий насип перекривав два

скупчення кісток (поховання 2 і 3). На другому етапі було здійснено поховання 1, після чого курган був досипаний. Так само інтерпретував опис О. Г. Митрофанова і Г. В. Штихов (1992, с. 121).

Додаткові дані для реконструкції поховального обряду дає аналіз фотографій, хоча відсутність на знімках лінійок і стрілок, спрямованих на північ, сильно ускладнює можливості їх інтерпретації. У будь-якому разі, судячи з фото (рис. 10: 3), поховання 1, імовірно, розташовувалося дещо вище за рівень похованого ґрунту (здійснено на підсипці? у насипі?).

Поховання 1 супроводжувалося досить багатим інвентарем (рис. 10: 3—5), до складу якого входили такі речі.

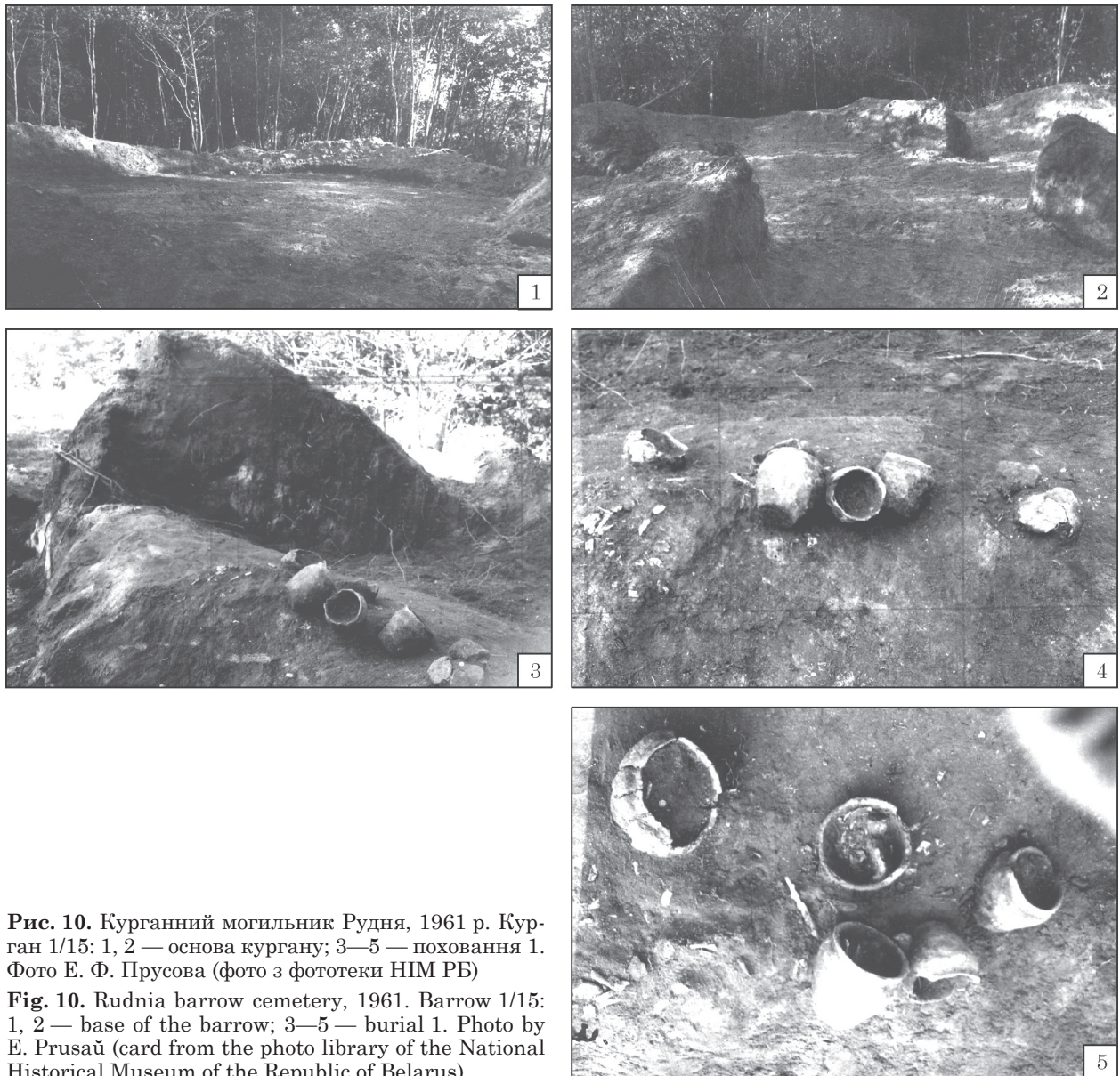

Рис. 10. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 1/15: 1, 2 — основа кургану; 3—5 — поховання 1. Фото Е. Ф. Прусова (фото з фототеки НІМ РБ)

Fig. 10. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 1/15: 1, 2 — base of the barrow; 3—5 — burial 1. Photo by E. Prusaŭ (card from the photo library of the National Historical Museum of the Republic of Belarus)

- Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/5), що виконувала функції поховальної урни (рис. 11: 1; 12: 1)⁹. Верхня частина посудини втрачена. Виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром до 0,9 см (середній розмір — 0,4 см). Висота збереженої частини — 11 см, діаметр плічок — орієнтовно 14,1 см, діаметр дна — 9 см.

- Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/3), виготовлена з глини з домішкою неколіброваної жорстви розміром 0,1—0,4 см (рис. 11: 2; 12: 2). Випал посудини нерівномірний. Висота — 13 см, діаметр вінця — 12,9 см (вінці асиметричне, профілювання його краю нагадує профілювання кругової кераміки, можливо, імітує його), діаметр плічок — 13,8 см, діаметр дна — 6,9 см. На дні помітні сліди підсипки з піску.

9. Маса кальцинованих кісток, що зберігаються у фондах НІМ РБ, становить 130 г.

- Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/4), виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром 0,1—0,4 см (рис. 11: 3; 12: 3). Висота посудини — 10,3 см, діаметр вінця — 10,8 см (на вінці є сліди нагару), діаметр плічок — 12,2 см, діаметр дна — 7,8 см.

- Мископодібна ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/6), що збереглася частково й у фрагментах (рис. 11: 4; 12: 4). Виготовлена з тіста з домішкою дрібної жорстви розміром до 0,1 см. Висота — 7,5 см, діаметр вінця — 12,8 см, діаметр плічок — 12,8 см, діаметр дна — 6,7 см. Стінки посудини ззовні та зсередини носять сліди підправлення на повільному гончарному крузі.

- Ліпна посудина, що збереглася в чотирьох фрагментах (НІМ РБ, КП 6792/1). Денце відсутнє (рис. 11: 5; 12: 5). Посудина виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром до 0,2 см. Висота збереженої частини — 8 см, діаметр вінця — 7 см, реконструйований діаметр плічок — 8,3 см.

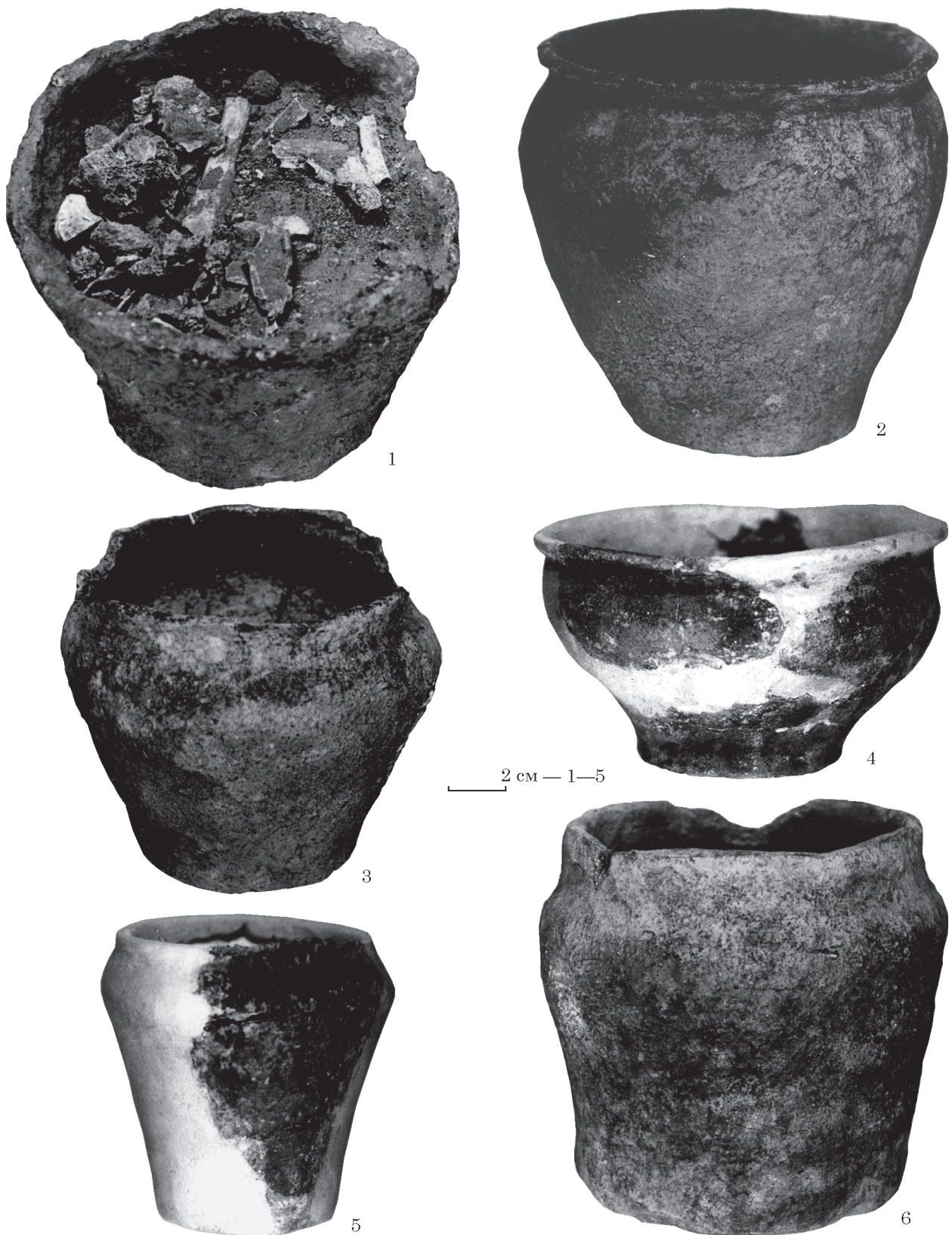

Рис. 11. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 1/15, поховання 1: 1 — ліпна поховальна урна з кальцинованими кістками (НІМ РБ, КП 6792/5); 2 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/3); 3 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/4); 4 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/6); 5 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/1); 6 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/2). Фото Е. Ф. Прусова (фото з фототеки НІМ РБ)

Fig. 11. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 1/15, burial 1: 1 — handmade burial urn with cremated bones (NHM RB, KP 6792/5); 2 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/3); 3 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/4); 4 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/6); 5 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/1); 6 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/2). Photo by E. Prusaŭ (card from the photo library of the National Historical Museum of the Republic of Belarus)

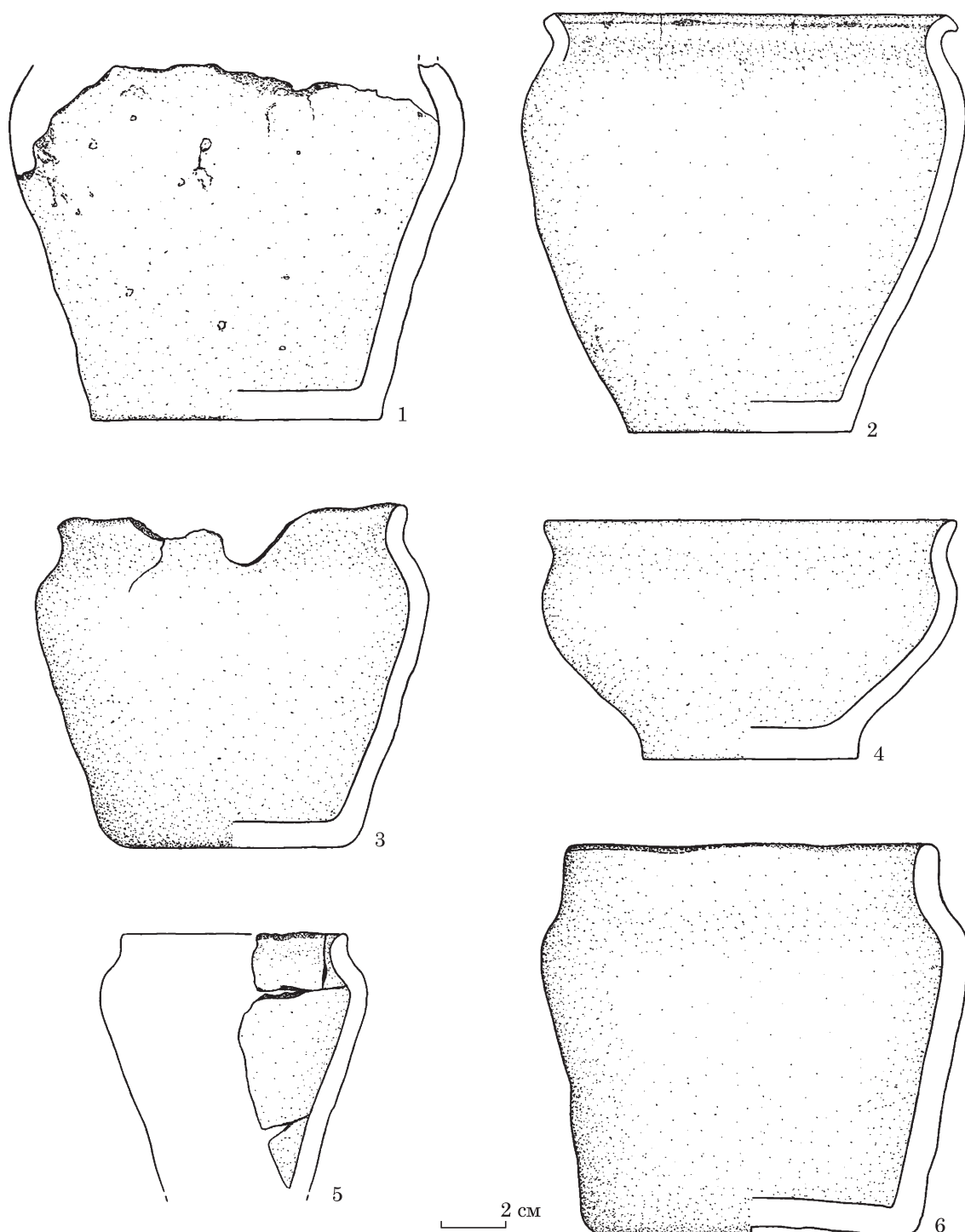

Рис. 12. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 1/15, поховання 1: 1 — ліпна поховальна урна (НІМ РБ, КП 6792/5); 2 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/3); 3 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/4); 4 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/6); 5 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/1); 6 — ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/2; рисунок М. О. Плавінського)

Fig. 12. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 1/15, burial 1: 1 — handmade burial urn (NHM RB, KP 6792/5); 2 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/3); 3 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/4); 4 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/6); 5 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/1); 6 — handmade vessel (NHM RB, KP 6792/2; drawn by M. Plavinski)

• Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/2), виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром 0,1—0,2 см (рис. 11: 6; 12: 6). Її висота — 12,2 см, діаметр вінця — 11,4 см, діаметр плічок — 13,3 см, діаметр денця — 10,8 см.

• Ніж залізний зі слідами перебування у вогні (НІМ РБ, КП 6792/7), виготовлений у технології тришарового пакета. Судячи з фотографій, зроблених у процесі розкопок поховання і після його надходження до фондів музею, спочатку

Рис. 13. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 1/15, поховання 1, поховальний інвентар: 1, 2 — залізний ніж; 3–5 — скляні намиста; 6 — злиток бронзи; 7 — злиток скла; 8, 9 — виріб із кістки у вигляді голівки коня (1 — рисунок М. О. Плавінського; 2, 4, 5, 9 — фото Е. Ф. Прусава; 3, 6–8 — фото В. М. Тарасевич)

Fig. 13. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 1/15, burial 1, grave goods: 1, 2 — iron knife; 3–5 — glass beads; 6 — melted bronze; 7 — melted glass; 8, 9 — bone item in the form of a horse's head (1 — drawn by M. Plavinski; 4, 5, 9 — photo by E. Prusaŭ; 3, 6–8 — photo by V. Tarasevich)

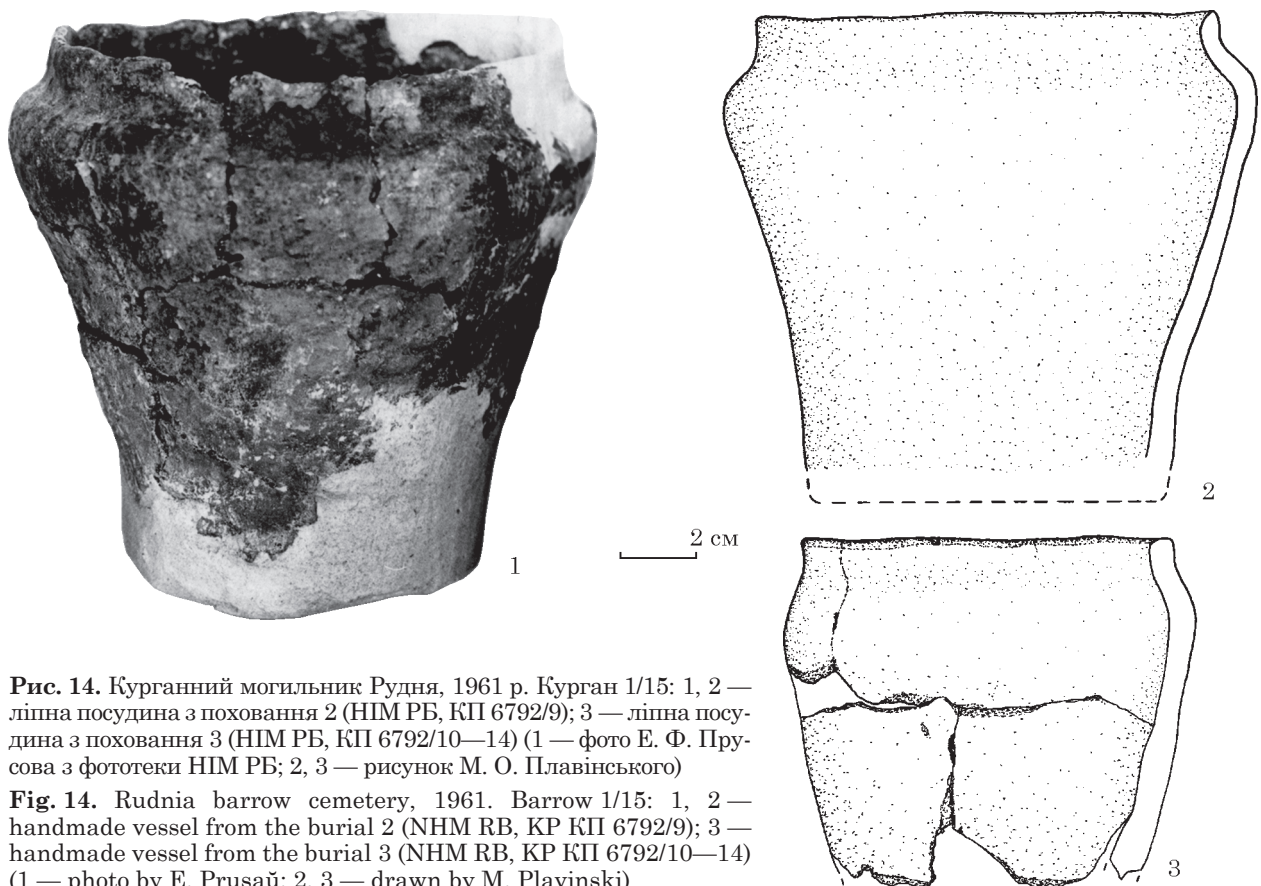

Рис. 14. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 1/15: 1, 2 — ліпна посуда з поховання 2 (НІМ РБ, КП 6792/9); 3 — ліпна посуда з поховання 3 (НІМ РБ, КП 6792/10–14) (1 — фото Е. Ф. Прусава з фототеки НІМ РБ; 2, 3 — рисунок М. О. Плавінського)

Fig. 14. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 1/15: 1, 2 — handmade vessel from the burial 2 (NHM RB, KP КП 6792/9); 3 — handmade vessel from the burial 3 (NHM RB, KP КП 6792/10–14) (1 — photo by E. Prusaŭ; 2, 3 — drawn by M. Plavinski)

ніж вирізнявся гарним збереженням (рис. 13: 2). На даний момент частина леза втрачена внаслідок корозії (рис. 13: 1). Довжина ножа — 9,5 см, довжина леза — 4,7 см, його ширина — 1,1 см, товщина спинки — 0,4 см. Ніж належить до типу IV за типологією Р. С. Мінасяна (1980, с. 68–74).

• Кільцеподібна намистина, виготовлена зі скла чорного кольору і прикрашена накладною ниткою білого кольору (НІМ РБ, КП 6792/8–1). Намистина збереглася в трьох фрагментах, які несуть на собі сліди термічного впливу (рис. 13: 3). Діаметр намистини — $1,2 \times 1,1$ см, її товщина — до 0,5 см. У тексті звіту О. Г. Мітрофанова

Рис. 15. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 2/16: 1 — основа кургану; 2 — ліпна посудина; 3, 4 — пряжка (1, 4 — фото Е. Ф. Прусава з фототеки НІМ РБ; 2, 3 — рисунок М. О. Плавінського)

Fig. 15. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 2/16: 1 — base of the barrow; 2 — handmade vessel; 3, 4 — buckle (1, 4 — photo by E. Prusaŭ from the photo library of the National Historical Museum of the Republic of Belarus; 2, 3 — drawn by M. Plavinski)

згадується про те, що в поховальній урні серед кальцинованих кісток були виявлені дві скляні намистини. На фотографії з тематичної картки у фототеці НІМ РБ ми також бачимо дві, ймовірно, однотипні намистини (рис. 13: 4, 5)¹⁰. Збережена намистина (рис. 13: 3) належить до досить рідкісного типу. Аналогії їй, як видається, можуть бути знайдені на Центральному городищі в Гньоздово, де життя затухає на початку XI ст. (Доброва 2018, с. 124, 126, рис. 13: 5).

• Виріб із кістки або рогу у вигляді мініатюрної голівки коня (НІМ РБ, КП 6792/33)¹¹, склеє-

ний із двох фрагментів (рис. 13: 8, 9). Детально пропрацьовані очі, паща і кінське наголів'я. Розмір виробу — $2,57 \times 1,1 \times 1$ см. Прямі аналогії нам не відомі¹². Функціональне призначення предмета залишається неясним з причин його фрагментарного збереження і повної відсутності аналогій. Можна тільки висловити припущення, що цей предмет міг служити руків'ям якогось тонкого і довгого виробу, наприклад, шила (?).

в поховальній урні. Пізніше головку коня тривалий час не приймали до фондів з тієї причини, що одразу після виявлення її видали на експозицію Державного музею БРСР, яку було відкрито 1967 р.

12. Цей предмет неодноразово публікувався і згадувався в різних виданнях, насамперед, Г. В. Штиховим (склад. Штыхаў, Захарэнка 1971, с. 11; Штыхаў 1985, с. 375; 1992, с. 121; 1993, с. 544). Згадка про нього міститься також у роботах А. В. Войтеховича (2012, с. 56; 2019, с. 84) та одного з авторів (Плавінські 2017, мал. 128: 8).

10. На підставі акту прийому можна стверджувати, що до фондів музею потрапило саме дві намистини. Наразі в НІМ РБ зберігається тільки один екземпляр.

11. Цей артефакт не включили до акту прийому колекції на постійне зберігання в 1962 р., а у звіті О. Г. Мітрофанова інформацію про нього дописано олівцем, очевидно, самим автором. Імовірно, цей предмет виявили вже після розкопок у процесі перебирання кальцинованих кісток, що знаходилися

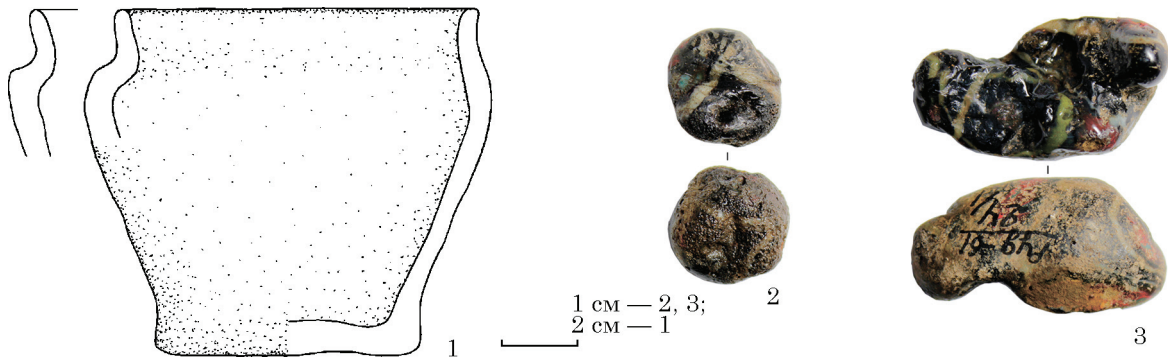

Рис. 16. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 3/17: 1 — ліпна посудина; 2 — оплавлена скляна намістина; 3 — злиток зі скляних намістин (1 — рисунок М. О. Плавінського; 2, 3 — фото В. М. Тарасевич)

Fig. 16. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 3/17: 1 — handmade vessel; 2 — melted glass bead; 3 — melted glass beads (1 — drawn by M. Plavinski; 2, 3 — photo by V. Tarasevich)

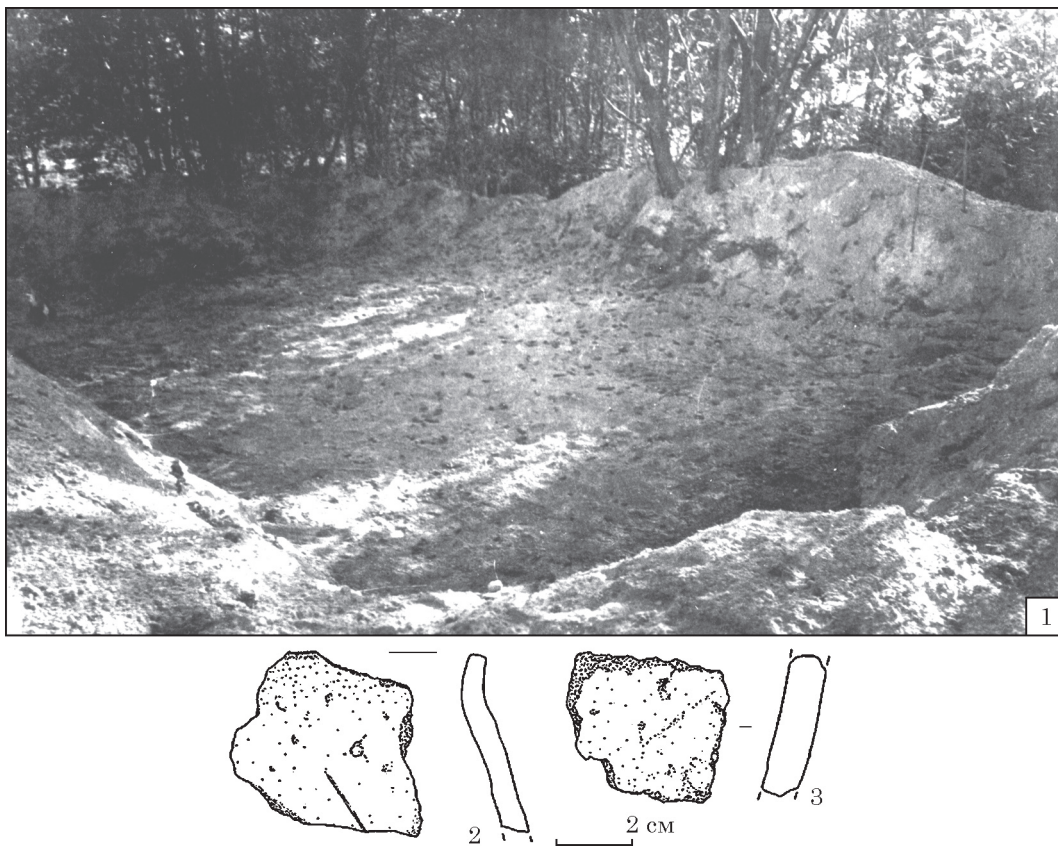

Рис. 17. Курганний могильник Рудня, 1961 р. Курган 4/18: 1 — основа кургану; 2, 3 — фрагменти ліпної кераміки з насипу (1 — фото Е. Ф. Прусава з фототеки НІМ РБ; 2, 3 — рисунок М. О. Плавінського)

Fig. 17. Rudnia barrow cemetery, 1961. Barrow 4/18: 1 — base of the barrow; 2, 3 — fragments of handmade vessel from the mound (1 — photo by E. Prusaŭ from the photo library of the National Historical Museum of the Republic of Belarus; 2—3 — drawn by M. Plavinski)

• Злиток скла зеленого (?) кольору розміром $0,57 \times 0,46 \times 0,25$ см (рис. 13: 7), злиток бронзи розміром $0,9 \times 0,5 \times 0,3$ см із припавленою до нього краплею зеленуватого скла, дрібні злитки металу розміром $0,6 \times 0,5$ см (рис. 13: 6)¹³.

При **похованні 2** було знайдено ліпну посудину (НІМ РБ, КП 6792/9), що частково збе-

реглася у фрагментах, яку вдалося реконструювати практично на всю висоту, не рахуючи денця (рис. 14: 1—2). Посудина виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром $0,1$ — $0,4$ см. Вона збереглася на висоту $12,2$ см (імовірно, первісна висота не перевищувала 13 см), діаметр вінця — $12,3$ — $12,5$ см, діаметр плічок — 14 см, діаметр денця, імовірно, становив орієнтовно $9,6$ см.

При **похованні 3** виявлено ліпну посудину (НІМ РБ, КП 6792/10—14), що збереглася час-

13. Усі перелічені предмети виявлені під час вивчення кальцинованих кісток, що містилися в поховальній урні, у 2018 р.

тково (відсутня її нижня частина; рис. 14: 3). Посудина виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром 0,1—0,4 см. Висота збереженої частини — 9,3 см, діаметр вінця — $9,5 \times 10,4$ см, діаметр плічок — 10,9 см.

Курган 2/16 (рис. 15: 1): «У плані цей курган має підчотирикутні обриси. Він децю подовжений. Довжина — 10,9 м, ширина — 10,3 м, висота — 1,6 м. Насипаний із жовтого піску. На горизонті, майже в центрі кургану, у III секторі виявлено поховання. Спалення здійснено на місці. Кальциновані кістки, вугілля і попіл знаходилися в неглибокій ямці. При похованні знайдено уламки свідомо розбитої посудини та залізну В-подібну пряжку» (Митрофанов б. г., с. 11).

Опис кургану і поховального обряду повністю повторив Г. В. Штихов (1992, с. 121).

Однак, очевидно, що запропонована О. Г. Митрофановим інтерпретація місця скоєння поховання потребує коригування. Сам факт виявлення кальцинованих кісток у неглибокій ямці (що мала, вочевидь, невеликі розміри), безсумнівно, свідчить про те, що трупоспалення було здійснено поза межами кургану.

При похованні виявлені такі речі.

- Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/16—23), що збереглася у фрагментах, на підставі яких можна реконструювати її повний профіль і діаметр (рис. 15: 2). Посудина виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної, переважно, крупної жорстви розміром 0,1—1,1 см (переважно 0,2—0,3 см), випал нерівномірний. Висота посудини — 11,6 см, діаметр вінця — 11,3 см, діаметр плічок — 13 см, діаметр денця — 9 см. На денці є сліди підсипки з піску і дрібної жорстви. Частина фрагментів, насамперед, фрагменти денця несуть на собі сліди вторинного випалу.

- Залізна пряжка прямокутної форми з увігнутими боками (НІМ РБ, КП 6792/15) зі слідами перебування у вогні (рис. 15: 3, 4). Довжина пряжки — 4,5 см, її ширина — 3,8 см, прямокутна в перерізі рамка має розмір $0,7 \times 0,4$ см. Судячи з фотографії з тематичної картки, початково пряжка мала язичок, який на даний момент втрачений внаслідок корозії (рис. 15: 4).

Курган 3/17: «Форма кургану подовжено-овальна. Довжина — 8 м, ширина — 6 м. Висота насипу — 1,4 м. Насипаний із дрібнозернистого жовтого піску. На горизонті виявлено вогнище, а на ньому в невеликому поглибленні залишки спаленого небіжчика. Поховання бідне: знайдено розплавлені скляні намиста (щонайменше дві штуки) і уламки розбитої посудини» (Митрофанов б. г., с. 11—12).

Опис кургану в точності повторює Г. В. Штихов (1992, с. 121). Зазначимо, що текст О. Г. Митрофанова настільки лаконічний, що висловлювати якісь упевнені припущення про характер поховального обряду вкрай проблематично. Єдине, що в даному випадку не викликає сумнівів, — це той факт, що спалення тіла небіжчика здійснене поза межами кургану.

При похованні виявлені такі речі.

- Ліпна посудина (НІМ РБ, КП 6792/25—30), що збереглася у фрагментах (рис. 16: 1). Посудина виготовлена з тіста з домішкою некаліброваної жорстви розміром 0,1—0,5 см, випал нерівномірний. Висота — 9,2 см, діаметр вінця — 9,7 см, діаметр плічок — 10 см, діаметр денця — 7 см, на денці є сліди підсипання з жорстви. Профілювання верхньої третини посудини сильно різниться на різних ділянках: від слабкого до сильного з ребром на плічку.

- Оплавлена чорна вічкова намистина з червоно-біло-блакитними «очками» в білих «петельках» розміром $1,6 \times 1,5 \times 1$ см (НІМ РБ, КП 6792/24—2; рис. 16: 2). Намиста цього типу датуються X — початком XI ст. (Захаров, Кузина 2008, с. 196; Щапова 1956, с. 178) або другою половиною X — першою половиною XI ст. з максимальним поширенням у другій половині X ст. (Доброва 2018, с. 122).

- Злиток із кількох аналогічних вічкових намистин, петельки яких мали жовтий і білий колір, «очки» червоно-біло-блакитні (НІМ РБ, КП 6792/24—1). Розмір злитка — $3,26 \times 1,8 \times 1,35$ см (рис. 16: 3).

Курган 4/18 (рис. 17: 1): «Розташований у східній групі могильника. Насипаний з жовтого піску, у складі якого зустрічаються т/сірі (темно-сірі — В. Т. і М. П.) прошарки культурного шару. Форма кургану кругла. Діаметр насипу — м, висота — м (у тексті звіту залишені пропуски — В. Т. і М. П.). Курган виявився порожнім. У насипі кургану знайдено лише 2 уламки грубого глиняного посуду, який за своїм характером істотно відрізняється від посудин, що зустрічаються при похованнях могильника. О. М. Лявданський зазначав, що кургани насипані на селищі. Отже, кераміка, зустрігнута в кургані 4, більш рання і жодного відношення до самого могильника не має» (Митрофанов б. г., с. 12).

Ліпна кераміка (НІМ РБ, КП 6792/31—32), знайдена в насипі кургану, представлена одним вінцем від слабoproфільованої закритої посудини (рис. 17: 2) і однією стінкою (рис. 17: 3).

Датування курганів, досліджених у 1961 р., і хронологія курганного могильника Рудня. Незважаючи на свою відносну нечисленність, матеріали, виявлені під час розкопок 1961 р., дають змогу відносно впевнено датувати два поховальні насипи — кургани 3/17 і 1/15. Наявність вічкових намистин дає можливість датувати час зведення першого з них у межах X — першої половини XI ст., причому, найвірогіднішим видається його датування другою половиною X або другою половиною X — початком XI ст. Якщо запропоновані нами аналогії намистини з поховання 1 кургану 1/15 вірні, то його можна розглядати як синхронне кургану 3/17. Однак, наполягати на цьому твердженні ми наразі не станемо, оскільки розглянута намистина все ж має досить індивідуальну орнаментацию і для її впевненого датування потрібен подальший пошук максимально близьких

аналогій. Разом із тим, датування поховання 1 в кургані 1/15 може бути уточнено на підставі наявності ліпної мископодібної посудини зі слідами підправлення на гончарному крузі. Вважається, що поява гончарного кола в Гньоздово припадає на кінець першої чверті X ст., а поширення кругової кераміки на поселенні — на другу чверть цього століття (Каменецкая 2019, с. 38, 73—74). У Городку на Ловаті кругова кераміка поширюється в другій чверті X ст. (Горюнова 2016, с. 30). Питання про час появи гончарного круга в Полоцьку залишається до теперішнього часу відкритим. На думку І. І. Єремеева (2015, с. 524), час поширення кругового посуду в Смоленсько-Вітебсько-Полоцькому регіоні визначається в межах другої чверті — середини X ст. Із цим визначенням слід погодитися, оскільки очевидно, що поширення і початок використання кругової кераміки в Полоцьку, а, відповідно, і в його найближчій окрузі, не могло сильно відрізнятись в часі від інших ранньоміських центрів Верхнього Подніпров'я та Подвіння. Таким чином, з усією можливою обережністю можна припустити, що поховання 1 у кургані 1/15 могло бути здійснене в середині — другій половині X ст. (для пізнішого часу підправлена на гончарному крузі мископодібна посудина виглядає вже занадто архаїчною).

У будь-якому разі, обидва ці датування є досить пізніми в рамках часу функціонування культури смоленсько-полоцьких довгих курганів, до якої належить курганий могильник Рудня. Як відомо, пам'ятки цієї культури у східній частині її ареалу — у Верхньому Подніпров'ї та Верхньому Подвін'ї — традиційно датуються серединою VIII — серединою або кінцем X ст. (Енуков 1990, с. 73—75; Нефёдов 2000, с. 197; 2011, с. 76; Шмидт 2012, с. 60—62). Хоча в західній частині ареалу культури смоленсько-полоцьких довгих курганів, насамперед на її західному пограниччі, її некрополі й далі функціонували впродовж початку — першої половини XI ст. (Плавинский 2019).

Наявність цих датвань змушує нас ще раз звернутися до питання про час функціонування даного некрополя в цілому.

До теперішнього часу дослідники пропонували такі хронологічні рамки існування курганного могильника Рудня: О. М. Лявданський (1930, с. 195) датував пам'ятку VIII—IX ст. Із цим твердженням погодився О. Г. Мітрофанов (б. г., с. 12). Своєю чергою, Г. В. Штихов вважав, що некрополь продовжував функціонувати і в X ст. Загалом він датував могильник у Рудні IX—X ст., а курган 1/19 відносив до кінця X — початку XI ст. (Штыхаў 1992, с. 18, 43, 98, 122; 1993, с. 544). В. В. Єнуков (1990, с. 90—92) спеціально не зупинявся на питанні датування могильника в Рудні, однак, розглядаючи хронологію окремих категорій знахідок поховальних пам'яток культури смоленсько-полоцьких довгих курганів, відзначив, що кругова кераміка, виявлена в похованнях цієї культури в Білоруському Підвін'ї,

не може датуватись часом, раніше X ст. (Енуков 1990: 90—92). Нарешті, А. В. Войтехович (2012, с. 55—57) в оглядовій статті, присвяченій поховальним пам'яткам округи Полоцька, датує окремі, розкопані в Рудні, кургани часом від кінця IX до початку XI ст. Однак, у своїй монографії про поховальний обряд населення Полоцької землі він уже визначає хронологію могильника в межах X—XI ст. (Войтехович 2019, с. 124).

Щоб скласти об'єктивну думку про хронологію некрополя, слід коротко розглянути знахідки для датування з розкопок О. М. Лявданського і Г. В. Штихова. Ця робота не видається особливо складною, оскільки артефакти, що мають вузьке датування, в Рудні відносно нечисленні.

Серед матеріалів, виявлених у 1928 р., до числа відносно вузьких хроноіндикаторів можна зарахувати окремі елементи поховального інвентарю з курганів 1, 12 і 13. У кургані 1 до їхнього числа належать литі гудзики (рис. 4: А: 5, 6), поширення яких у давньоруських поховальних комплексах можна датувати часом не раніше середини X ст. (Михайлов 2016а, с. 116—120; 2016б, с. 415—427). Досить вузько може бути датований курган 12. Наявність у складі виявлених у ньому знахідок ліпної посудини з хвилястим орнаментом, що імітує орнаментацию на круговій кераміці (рис. 5: Е: 1), дає змогу датувати час його зведення не раніше, ніж серединою X ст. Підтверджує таке датування і виявлений тут фрагмент масивної підковоподібної фібули із шестигранною в перерізі орнаментованою дужкою (рис. 5: Е: 13). Фібули з аналогічним оформленням дужок і гранчастими або спіральними кінцями вважають загальнобалтійським типом чоловічих прикрас і датують в межах IX — початку XI ст. (Arbman 1943, taf. 53—54; ред. Шноре, Зейд 1957, табл. VII: 14—16; Thunmark-Nulén 1998, taf. 77: 7—9, 81—84; Blujienė 1999, pav. 57: 1, 58: 3—6; Хвоцинская 2004, с. 82—83; Еремеев 2015, с. 389), а на давньоруській території — другою половиною X — початком XI ст. (Авдусина, Ениосова 2001, с. 97—98; Мальм 1967, с. 155, 161). Нарешті, курган 13, що містив синхронні поховання за обрядом кремації та інгумації на основі насипу (Лявданські 1930, с. 191), ніяк не міг бути зведений раніше кінця X ст.

Що стосується курганів, розкопаних Г. В. Штиховим (1992, с. 121—122), то з їх числа відносно вузько можуть бути датовані насипи 1/19 і 2/20. На думку автора розкопок, у першому з них знайдені два поховання. Основне поховання за обрядом інгумації супроводжувалося, зокрема, круговим горщиком (рис. 9: А: 1), що дає змогу датувати його часом не раніше за кінець X ст. (і в межах усього наступного століття). Друге поховання (кремація) виявлене у верхній частині насипу, можливо, у перевідкладеному вигляді. У будь-якому разі наявність серед кальцинованих кісток оплавлених вічкових намистин (рис. 9: В: 1, 2) дає підстави вважати, що і кремація може бути датована другою половиною X — початком XI ст.

Курган 2/20 містив поховання за обрядом кремації (Штыхаў 1992, с. 122). Його зведення може бути віднесене до часу не раніше кінця X ст., про що свідчить наявність кругової посудини (рис. 9: С: 1), хрестопрорізного бубонця (рис. 9: С: 2), який датовано кінцем X — початком XII ст. (Мальм, Фехнер 1967, с. 136; Лесман 1984, с. 137), і калачеподібного кресала (рис. 9: С: 3), період використання якого визначається в межах X — першої половини XII ст. (Колчин 1982, с. 163).

Таким чином, усі відносно вузько і надійно датовані кургани могильника Рудня були зведені в межах середини/другої половини X — початку XI ст., а поховання за обрядом інгумації, вочевидь, могли бути здійснені не раніше кінця X ст. Доводиться припустити, що їхне спорудження могло статися впродовж тривалого часу від кінця X та протягом усього XI ст., хоча в реальності датування цих курганів визначається, імовірно, в межах кінця X — першої половини XI ст. Здійснення окремих поховань за обрядом інгумації в курганних могильниках культури смоленсько-полоцьких довгих курганів на фінальних етапах їхнього існування зафіксоване в кількох некрополях цієї культури на західних кордонах її ареалу (Плавінські 2017, с. 160—178; 2022, с. 21—23). Як бачимо, подібна трансформація поховального обряду могла відбуватися не тільки на західному прикордонні культурі, а й в околицях Полоцька.

Щоб дотриматися максимальної методичної чистоти у визначенні хронологічних рамок існування курганного могильника Рудня, слід зазначити, що датування окремих насипів і поховальних комплексів, здійснене тільки на підставі аналізу інвентарю, має свої особливості. Більшість артефактів із поховань, що відрізняються вузьким датуванням, мають для культури смоленсько-полоцьких довгих курганів, так би мовити, «імпортне походження», адже надходили до населення цієї культури з ранньоміських центрів Білоруського Подвіння на фінальному етапі її існування, починаючи із середини — другої половини X ст. (Плавінські 2022, с. 23). Саме в цей час до населення культури смоленсько-полоцьких довгих курганів починає надходити значна кількість скляних намист та продукція міських ремісників (наприклад, ножі, виготовлені за технологією тришарового пакета, певні типи ювелірних прикрас тощо). Дана особливість складу поховального інвентарю культури смоленсько-полоцьких довгих курганів може створювати певний «ефект омолодження» в процесі датування як окремих поховальних комплексів, так і цілих некрополів. Про цей ефект у жодному разі не слід забувати в процесі аналізу і датування поховальних (так само як і поселенських) пам'яток цієї культури.

У випадку з могильником у Рудні принципово важливим моментом для визначення часу його функціонування видається те, що в жодному з курганів не було виявлено речей, які вийшли з ужитку до X ст. Відповідно, виклю-

чати можливість існування в могильнику курганів, в яких відсутні предмети «ранньоміського» походження раніше, ніж у середині / другій половині X — на початку XI ст., у принципі не можна, проте, й висловлюватись на користь їхньої наявності не видається можливим.

ЛІТЕРАТУРА

- Авдусина, С. А., Ениосова, Н. В. 2001. Подковообразные фибулы Гнёздова. *Труды ГИМ*, 124: Археологический сборник. Гнёздово. 125 лет исследования памятника, с. 93-101.
- Войтехович, А. В. 2012. Курганные захоронения Полоцкой округи IX—XI вв. В: Левко, О. Н. (ред.). *Полоцк. Древнейшие города Беларуси*. Минск: Беларуская навука, с. 54-58.
- Войтехович, А. В. 2019. *Погребальный обряд населения Полоцкой земли в X—XII вв.* Минск: Беларуская навука.
- Говорский, К. А. 1863. Археологические розыскания в окрестностях Полоцка. *Вестник Юго-Западной и Западной России*, I, с. 129-140.
- Горюнова, В. Н. 2016. *Городок на Ловати X—XII вв. (К проблеме становления города Северной Руси)*. Санкт-Петербург: Д. Буланин.
- Доброва, О. П. 2018. Стекланные бусы Гнёздова по материалам раскопок Центрального городища. *Труды ГИМ*, 210, с. 103-127.
- Енукон, В. В. 1990. *Ранние этапы формирования смоленско-полоцких кривичей (по археологическим материалам)*. Москва: Курский педагогический институт.
- Еремеев, И. И. 2015. *Древности Полоцкой земли в историческом изучении Восточно-Балтийского региона (очерки средневековой археологии истории Псковско-Белорусского Подвинья)*. Санкт-Петербург: Д. Буланин.
- Захаров, С. Д., Кузина, И. Н. 2008. Изделия из стекла и каменные бусы. В: Макаров, Н. А. (ред.). *Археология севернорусской деревни X—XIII веков: средневековые поселения и могильники на Кубенском озере*. 2: Материальная культура и хронология. Москва: Наука, с. 142-215.
- Каменецкая, Е. В. 2019. *Керамика IX—XIII вв. как источник по истории Смоленского Поднепровья*. Москва; Смоленск: КДУ; Университетская книга.
- Колчин, Б. А. 1982. Хронология новгородских древностей. В: Колчин, Б. А. (ред.). *Новгородский сборник: 50 лет раскопок в Новгороде*. Москва: Наука, с. 156-177.
- Лесман, Ю. М. 1984. Погребальные памятники Новгородской земли и Новгород (проблема синхронизации). В: Лебедев, Г. С. (ред.). *Археологические исследования Новгородской земли*. Ленинград: ЛГУ, с. 118-182.
- Лопатин, Н. В., Фурасов, А. Г. 2007. *Северные рубежи раннеславянского мира в III—V вв.* Раннеславянский мир, 8. Москва: ИА РАН.
- Ляўданскі, А. М. 1930. Археолёгічныя досьледы ў Полацкай акрузе. *Працы археолёгічнай камісіі*, II, с. 157-198.
- Мальм, В. А. 1967. Подковообразные и кольцевидные застёжки-фибулы. *Труды ГИМ*, 43: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв., с. 149-190.
- Мальм, В. А., Фехнер, М. В. 1967. Подвески-бубенчики. *Труды ГИМ*, 43: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв., с. 133-148.
- Минасян, Р. С. 1980. Четыре группы ножей Восточной Европы эпохи раннего средневековья (к вопросу о появлении славянских форм в лесной зоне).

Археологический сборник Государственного Эрмитажа, 21, с. 68-74.

Митрофанов, А. Г. 1961. *Отчёт о раскопках орггруппы Белорусского Государственного музея в 1961 году*. Фонд археологической научной документации Центрального научного архива НАН Беларуси, дело 147а.

Митрофанов, А. Г. б. г. *Отчёт о раскопках Орггруппы Белорусского Государственного историко-краеведческого музея в 1961 году*. Национальный исторический музей Республики Беларусь.

Михайлов, К. А. 2016а. *Элитарный погребальный обряд Древней Руси: камерные погребения IX — начала XI века в контексте североамериканских аналогий*. Санкт-Петербург: Бранко.

Михайлов, К. А. 2016b. Костюм псковских камерных погребений 2-й пол. X в. на фоне раннесредневековых европейских аналогий. В: Лабутина, И. К. (ред.). *Древнерусский некрополь Пскова X — начала XI века*. II: Камерные погребения древнего Пскова (по материалам археологических раскопок 2003—2009 гг. у Старовознесенского монастыря). Санкт-Петербург: Нестор-история, с. 415-427.

Нефёдов, В. С. 2000. О времени возникновения культуры смоленско-полоцких длинных курганов. *Археология и история Пскова и Псковской земли. Материалы научного семинара. 1996—1999 гг.* Псков, с. 191-199.

Нефёдов, В. С. 2011. Смоленские кривичи и Русь: североамериканские и древнерусские изделия в смоленских длинных курганах. В: Макаров, Н. А., Носов, Е. Н. (ред.). *Труды III (XIX) Всероссийского археологического съезда. Великий Новгород — Старая Русса*. II. Санкт-Петербург; Москва; Великий Новгород: ИИМК РАН, с. 75-77.

Отчёт... 1961. Отчёт о работе музея за 1961 г. Орггруппа Белорусского государственного историко-краеведческого музея. В: *Отчёты музеев БССР о работе за 1961 г.* Национальный архив Республики Беларусь, ф. 974, оп. 2, д. 72, лл. 1-49.

Плавинский, М. А. 2017. *Курганны могильник Пагошча ў кантэксце сінхронных старажытнасцяў Браслаўскага Паазер'я*. Мінск: А. М. Янушкевіч.

Плавинский, Н. А. 2019. На западных рубежах кривичского мира. *Край Смоленский*, 2, с. 111-114.

Плавинский, М. А. 2022. *Славянскія пахавальныя помнікі Верхняга Павілля эпохі Сярэднявечча: матэрыялы і даследаванні*. Мінск: Беларуская навука.

Плавинский, М. А., Дучыц, Л. У., Плавинский, А. М., Шадыра, В. І. 2014. *Курганны могильник западу Браслаўскага Паазер'я (матэрыялы раскопак 1978—2010 гадоў)*. Мінск: Галіяфы.

Сементовский, А. М. 1890. *Белорусские Древности*. Санкт-Петербург: Н. Стефанов.

Хвоцинская, Н. В. 2004. *Финны на западе Новгородской земли (по материалам могильника Залахоты)*. Санкт-Петербург: Д. Буланин.

Шмидт, Е. А. 2012. *Кривичи Смоленского Поднепровья и Подвинья (в свете археологических данных)*. Смоленск: Свиток.

Шноре, Э. Д., Зейд, Т. Я. (ред.). 1957. *Нукшинский могильник*. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 1. Рига: АН Латвийской ССР.

Штыхов, Г. В. 1967. *Отчёт об археологических исследованиях в Северной Белоруссии в 1967 г.* Фонд археологической научной документации Центрального научного архива НАН Беларуси, дело 349.

Штыхов, Г. В. 1969. Археология Полоцкой земли за 50 лет. В: Будько, В. Д. и др. (ред.). *Древности Белоруссии. Доклады к конференции по археологии Белоруссии (март 1969)*. Минск: АН БССР, с. 118-129.

Штыхов, Г. В. 1972. Полоцкие кривичи. В: Штыхов, Г. В. (ред.). *Очерки по археологии Белоруссии*, 2. Минск: Наука и техника, с. 10-27.

Штыхаў, Г. В. 1985. *Курганны могильник*. У: Марцэлеў, С. В. (ред.). *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць*. Мінск: БелСЭ, с. 375.

Штыхаў, Г. В. 1992. *Кривичи. Па матэрыялах раскопак курганоў у Паўночнай Беларусі*. Мінск: Навука і тэхніка.

Штыхаў, Г. В. 1993. Рудня. У: Гетаў, В. В. (ред.). *Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя*. Мінск: БелЭн, с. 542-544.

Штыхаў, Г. В., Захаранка, П. Н. (склад.). 1971. *Старажытныя скарбы Беларусі: Альбом*. Мінск: Беларусь.

Щапова, Ю. Л. 1956. Стекланные бусы Древнего Новгорода. В: Арциховский, А. В., Колчин, Б. А. (ред.). *Труды Новгородской археологической экспедиции*. I. Материалы и исследования по археологии СССР, 55. Москва: АН СССР, с. 164-179.

Arbman, H. 1943. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Blujienė, A. 1999. *Vikingų epochos Kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius: Diemedžio.

Thunmark-Nulén, L. 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands*. II: Typentafeln. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

REFERENCES

- Avdusina, S. A., Eniosova, N. V. 2001. Podkovoobraznye fibuly Gnezdova. *Trudy GIM*, 124: Arkheologicheskii sbornik. Gnezdovo. 125 let issledovaniia pamiatnika, s. 93-101.
- Voitekhovich, A. V. 2012. Kurgannye zakhoroneniia Polotskoi okrugy IX—XI vv. In: Levko, O. N. (red.). *Polotsk. Drevneishie goroda Belarusi*. Minsk: Bielarskaja navuka, s. 54-58.
- Voitekhovich, A. V. 2019. *Pogrebalniyi obriad naseleniia Polotskoi zemli v X—XII vv.* Minsk: Bielarskaja navuka.
- Govorskii, K. A. 1863. Arkheologicheskie rozyskaniia v okrestnostiakh Polotska. *Vestnik Iugo-Zapadnoi i Zapadnoi Rossii*, I, s. 129-140.
- Goriunova, V. N. 2016. *Gorodok na Lovati X—XII vv. (K probleme stanovleniia goroda Severnoi Rusi)*. Sankt-Peterburg: D. Bulanin.
- Dobrova, O. P. 2018. Stekliannye busy Gnezdova po materialam raskopok Tsentralnogo gorodishcha. *Trudy GIM*, 210, s. 103-127.
- Enukov, V. V. 1990. *Rannie etapy formirovaniia smolensko-polotskikh krivichei (po arkheologicheskim materialam)*. Moskva: Kurskii pedagogicheskii institut.
- Eremeev, I. I. 2015. *Drevnosti Polotskoi zemli v istoricheskom izuchenii Vostochno-Baltiiskogo regiona (oчерki srednevekovoi arkheologii istorii Pskovsko-Belorusskogo Podvinia)*. Sankt-Peterburg: D. Bulanin.
- Zakharov, S. D., Kuzina, I. N. 2008. Izdeliia iz stekla i kamennye busy. In: Makarov, N. A. (red.). *Arkheologiia severnorusskoi derevni X—XIII vekov: srednevekovye poseleniia i mogilniki na Kubenskom ozere*. 2: Materialnaia kultura i khronologiia. Moskva: Nauka, s. 142-215.
- Kamenetskaia, E. V. 2019. *Keramika IX—XIII vv. kak istochnik po istorii Smolenskogo Podneprov'ia*. Moskva; Smolensk: KDU; Universitetskaia kniga.
- Kolchin, B. A. 1982. Khronologiia novgorodskikh drevnostei. In: Kolchin, B. A. (red.). *Novgorodskii sbornik: 50 let raskopok v Novgorode*. Moskva: Nauka, s. 156-177.
- Lesman, Iu. M. 1984. Pogrebaliye pamiatniki Novgorodskoi zemli i Novgorod (problema sinkhronizatsii). In: Lebedev, G. S. (red.). *Arkheologicheskie issledovaniia Novgorodskoi zemli*. Leningrad: LGU, s. 118-182.
- Lopatin, N. V., Furasev, A. G. 2007. *Severnye rubezhi ranneslavianskogo mira v III—V vv. Ranneslavianskii mir*, 8. Moskva: IA RAN.
- Laüdanski, A. M. 1930. Archieolohičnyja dośledy Ź Połackaj akruzie. *Pracy archieolohičnaj komisii*, II, s. 157-198.

- Malm, V. A. 1967. Podkovoobraznye i koltsevidnye zastezhki-fibuly. *Trudy GIM*, 43: Oчерки po istorii russkoi der-evni X—XIII vv., s. 149-190.
- Malm, V. A., Fekhnner, M. V. 1967. Podveski-bubenchiki. *Trudy GIM*, 43: Oчерки po istorii russkoi derevni X—XIII vv., s. 133-148.
- Minasian, R. S. 1980. Chetyre grupy nozhei Vostochnoi Evropy epokhi rannego srednevekovia (k voprosu o poiyavlenii slavianskikh form v lesnoi zone). *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 21, s. 68-74.
- Mitrofanov, A. G. 1961. *Otchet o raskopkakh orggruppy Belorusskogo Gosudarstvennogo muzeia v 1961 godu*. Fond arkheologicheskoi nauchnoi dokumentatsii Tsentralnogo nauchnogo arkhiva NAN Belarusi, delo 147a.
- Mitrofanov, A. G. b. g. *Otchet o raskopkakh Orggruppy Belorusskogo Gosudarstvennogo muzeia v 1961 godu*. Natsionalnyi istoricheskii muzei Respubliki Belarus.
- Mikhailov, K. A. 2016a. *Elitarnyi pogrebalnyi obriad Drevnei Rusi: kamernye pogrebeniia IX — nachala XI veka v kontekste severoevropeiskikh analogii*. Sankt-Peterburg: Branko.
- Mikhailov, K. A. 2016b. Kostium pskovskikh kamernykh pogrebenii 2-i pol. X v. na fone rannesrednevekovykh evropeiskikh analogii. In: Labutina, I. K. (red.). *Drevnerusskii nekropol Pskova X — nachala XI veka. II: Kamernye pogrebeniia drevnego Pskova (po materialam arkheologicheskikh raskopok 2003—2009 gg. u Starovoznesenskogo monastyrja)*. Sankt-Peterburg: Nestor-istoriia, s. 415-427.
- Nefedov, V. S. 2000. O vremeni vozniknoveniia kultury smolensko-polotskikh dlinnykh kurganov. *Arkheologiya i istoriia Pskova i Pskovskoi zemli. Materialy nauchnogo seminar. 1996—1999 gg.* Pskov, s. 191-199.
- Nefedov, V. S. 2011. Smolenskie krivichi i Rus: severoevropeiskie i drevnerusskie izdeliia v smolenskikh dlinnykh kurganakh. In: Makarov, N. A., Nosov, E. N. (red.). *Trudy III (XIX) Vserossiiskogo arkheologicheskogo siezda. Velikii Novgorod — Staria Russa. II*. Sankt-Peterburg; Moskva; Velikii Novgorod: IIMK RAN, s. 75-77.
- Otchet... 1961. Otchet o rabote muzeia za 1961 g. Orggruppa Belorusskogo gosudarstvennogo istoriko-kraevedcheskogo muzeia. In: *Otchety muzeev BSSR o rabote za 1961 g.* Natsionalnyi arkhiv Respubliki Belarus, f. 974, op. 2, d. 72, ll. 1-49.
- Plavinski, M. A. 2017. *Kurhanny mohilnik Pahošča Ź kanteščie sinchronnykh staražytnaščiaŹ BrastlaŹskaha Paazierja*. Minsk: A. M. Januškievič.
- Plavinskii, N. A. 2019. Na zapadnykh rubezhakh krivichskogo mira. *Krai Smolenskii*, 2, s. 111-114.
- Plavinski, M. A. 2022. *Slavianskija pachavalnyja pomniki Vierchniaha Pavlia epochi Siaredniaviečča: materyjały i dašledavańni*. Minsk: Bielaruskaja navuka.
- Plavinski, M. A., Dučyc, L. U., Plavinski, A. M., Šadyra, V. I. 2014. *Kurhannyja mohilniki zachadu BrastlaŹskaha Paazierja (materyjały raskopak 1978—2010 hadoŹ)*. Minsk: Halijafy.
- Sementovskii, A. M. 1890. *Belorusskie Drevnosti*. Sankt-Peterburg: N. Stefanov.
- Khvoshchinskaia, N. V. 2004. *Finny na zapade Novgorodskoi zemli (po materialam mogilnika Zalakhtove)*. Sankt-Peterburg: D. Bulanin.
- Shmidt, E. A. 2012. *Krivichi Smolenskogo Podneprovja i Podvinia (v svete arkheologicheskikh dannykh)*. Smolensk: Svitok.
- Shnore, E. D., Zeid, T. IA. (red.). 1957. *Nukshinskii mogilnik. Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR*, 1. Riga: AN Latviiskoi SSR.
- Shtykhov, G. V. 1967. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniiax v Severnoi Belorussii v 1967 g.* Fond arkheologicheskoi nauchnoi dokumentatsii Tsentralnogo nauchnogo arkhiva NAN Belarusi, delo 349.
- Shtykhov, G. V. 1969. Arkheologiya Polotskoi zemli za 50 let. In: Budko, V. D. i dr. (red.). *Drevnosti Belorussii. Doklady k konferentsii po arkheologii Belorussii (mart 1969)*. Minsk: AN BSSR, s. 118-129.
- Shtykhov, G. V. 1972. Polotskie krivichi. In: Shtykhov, G. V. (red.). *Oчерки po arkheologii Belorussii*, 2. Minsk: Nauka i tekhnika, s. 10-27.
- ŠtychaŹ, H. V. 1985. Kurhanny mohilnik. U: MarceleŹ, S. V. (red.). *Zbor pomnikaŹ historyi i kultury Bielarusi. Viciebskaja voblašč*. Minsk: BielSE, s. 375.
- ŠtychaŹ, H. V. 1992. *Kryvičy. Pa materyjałam raskopak kurhanou Ź PaŹnočnaj Bielarusi*. Minsk: Navuka i tekhnika.
- ŠtychaŹ, H. V. 1993. Rudnia. U: Hietau, V. V. (red.). *Archaeologia i numizmatyka Bielarusi: Encyklopedyja*. Minsk: BielEn, s. 542-544.
- ŠtychaŹ, H. V., Zacharenka, P. N. (cklad.). 1971. *Starazytnyja skarby Bielarusi: Albom*. Minsk: Bielaruš.
- Shchapova, Iu. L. 1956. Stekliannye busy Drevnego Novgoroda. In: Artsikhovskii, A. V., Kolchin, B. A. (red.). *Trudy Novgorodskoi arkheologicheskoi ekspeditsii*. I. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 55. Moskva: AN SSSR, s. 164-179.
- Arbman, H. 1943. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Blujienė, A. 1999. *Vikingų epochos Kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius: Diemedžio.
- Thunmark-Nulén, L. 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands. II: Typentafeln*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

V. Tarasevich, M. Plavinski

EXCAVATIONS OF THE RUDNIA BARROW CEMETERY IN POLACK DZVINA REGION IN 1961

Barrow cemetery Rudnia (Polack district, Viciebsk region, Republic of Belarus) has repeatedly attracted the attention of researchers. Its first excavations were carried out in the middle and second half of the 19th century (1852 and 1889). Scientific research of the necropolis was carried out in 1928, 1961 and 1967. A total of 23 barrows were excavated during this period. The materials obtained in the course of these works made it possible to attribute the Rudnia barrow cemetery to the Smolensk-Polack Long Barrows Culture.

The article discusses in detail the results of the 1961 excavations, which had not previously been completely published. Analysis of the chronology of the grave goods allows us to date two barrows (3/17 and 1/15) with relative certainty. A review of the finds and burial rite of the barrows explored in 1928 and 1967 suggests that all the relatively narrowly and reliably dated barrows of the Rudnia cemetery were erected in the middle/second half of the 10th — early 11th centuries. The two discovered inhumation burials could obviously have been performed not earlier than the end of the 10th century. It is possible to assume that their construction could have taken place over a long period of time from the end of the 10th century and throughout the 11th century, but in reality, the dating of these barrows is probably determined within the framework of the end of the 10th century and the first half of the 11th century.

Individual inhumation burials on the cemeteries of the Smolensk-Polack Long Barrows Culture at the final stages of their existence are registered in several necropolises of this culture on the western boundaries of its area. As we can see, such transformation of burial rite could take place not only in the western frontiers of the culture, but also in the vicinity of Polack.

Keywords: barrow cemetery, Smolensk-Polack Long Barrows Culture, Northern Belarus, burial rite, cremation.

Одержано 15.05.2024

ПЛАВІНСЬКИЙ Микола, кандидат історичних наук, Варшавський університет, Варшава, Польща.

PLAVINSKI Mikalai, Ph. D., University of Warsaw, Warsaw, Poland.

ORCID: 0000-0002-0660-7298,

e-mail: m.plavinski@uw.edu.pl.

ТАРАСЕВИЧ Вікторія, магістр історичних наук, незалежний дослідник, Варшава, Польща.

TARASEVICH Viktoriya, MA in History, Independent Researcher, Warsaw, Poland.

ORCID: 0000-0003-2106-1382,

e-mail: tarasevichvika475@gmail.com.